

ČLAN ILI DETERMINATOR

UDK 801.21:803.0

Izvorni znanstveni članak. Primljen 16. 6. 1986.

Ukazujući na različite pristupe članu kao vrsti riječi u njemačkim gramatikama i posebnim studijama, upozorava se na tezu H. Vatera prema kojoj u njemačkom jeziku ne postoji član u tradicionalnom smislu te riječi. Prema Vateru umjesto člana treba razlikovati determinatore i kvantore. U članku se analizom restrikcija u izboru određenog i neodređenog člana kod glagolskih imenica ukazuje na relevantnost razlikovanja između kvantora i determinatora, ali se istovremeno upozorava da se ovdje radi prije svega o semantičkoj diferencijaciji zbog koje se ne bi trebalo potpuno potisnuti pojam člana u njemačkom jeziku. Na sintaktičkoj razini određeni i neodređeni član pokazuju mnogo funkcionalnih sličnosti zbog kojih se njihovo tretiranje kao jedinstvene kategorije čini opravdanim.

Član kao vrsta riječi i funkcije određenog, neodređenog i tzv. nultog člana u njemačkom jeziku već su desetljećima predmet lingvističkih istraživanja.¹ Strancima koji uče njemački jezik član pričinjava velike poteškoće i njih interesira prije svega kad treba upotrijebiti jedan, a kad drugi član, kad se jedna vrsta člana može zamijeniti drugom, kad imenica stoji bez člana itd.

Tradicionalne gramatike na različite načine pristupaju kategoriji člana. Unutar mnoštva različitih tretmana može se u principu razlikovati dva osnovna: član se promatra ili kao posebna i samostalna vrsta riječi, ili se uključuje u neku drugu vrstu riječi. Član kao posebnu vrstu riječi navode M. Regula, W. Admoni i I. Dal.² U strukturalnoj gramatici, koja uzima u obzir semantičke i strukturalne sličnosti te položaj i distribuciju riječi u rečenici, došlo se do shvaćanja da član u njemačkom jeziku ne predstavlja zasebnu vrstu riječi jer ima isti položaj i istu distribuciju u rečenici kao i niz drugih riječi, npr. demonstrativne zamjenice *dieser* i *jener*, posvojne zamjenice *mein*, *dein*, *sein* itd., s kojima tvori proširenu kategoriju. Grebe i Schmidt nazivaju tu vrstu riječi »Begleiter und Stellvertreter des Substantivs«, dok je Glinz izabrao

¹ Navedimo nekoliko najpoznatijih:

H. Vater, *Das System der Artikelformen im gegenwärtigen Deutsch*, Tübingen, 1963.

H. Vater, *Determinantien. Teil I: Abgrenzung, Syntax*, u: »Kölner Linguistische Arbeiten, Germanistik« No. 6, Köln, 1979.

H. Vater, *Determinantien und Quantoren im Deutschen*, u: »Zeitschrift für Sprachwissenschaft«, sv. 3, 1984, str. 19–42.

W. Fleischer, *Zur Funktion des Artikels in der deutschen Sprache der Gegenwart*, u: »Germanica Wratislaviensia« XI, 1967, str. 131. i d.

H.-J. Grimm, *Der Artikel im modernen Deutsch*, u: »Sprachpflege 19« (1970), str. 5–11, 82–89, 137–145, 206–209; (1971), str. 14–24.

H.-J. Grimm — G. Heinrich, *Der Artikel*, Leipzig, 1974.

I. Oomen, *Determination bei generischen, definiten und indefiniten Beschreibungen im Deutschen*, Tübingen, 1977.

² M. Regula, *Grundlegung und Grundprobleme der Syntax*, Heidelberg, 1951.

W. Admoni, *Der deutsche Sprachbau*, Leningrad, 1960.

I. Dal, *Kurze deutsche Syntax*, Tübingen, 1952.

termin »Hinweiswörter«.³ Glinz i Grebe ubrajaju u tu vrstu riječi pored člana i zamjenica još i brojeve. Uključivanje člana u neku drugu vrstu riječi mnogo je rjeđe, a nalazimo ga kod H. Brinkmanna i W. Junga. Brinkmann priključuje član imenici,⁴ a za Junga član također nema neku vlastitu vrijednost, već nakon nestanka imenskih nastavaka služi za obilježavanje fleksijskih kategorija, roda, broja i padeža.⁵ I autori Schulz — Griesbach ističu da član ne tvori posebnu vrstu riječi, već se zajedno s zamjenicama i pridjevima pojavljuje kao izraz morfoloških svojstava imenice.⁶

Kod autora koji član shvaćaju kao posebnu vrstu riječi postoje razlike u shvaćanju opsega ove kategorije. Većina gramatika razumijeva pod članom oblike *der, die, das, ein, eine, ein*. U novijim gramatikama njemačkog jezika pojavljuje se i treća kategorija, tzv. nulti član. U gramatici Helbig — Buscha pomalo se i pretjeruje u izjednačavanju nultog člana s određenim i neodređenim kad se kaže: »Das Auftreten der Artikelwörter ist obligatorisch; das gilt auch für den Nullartikel«.⁷

Pod utjecajem strukturalne gramatike H. Vater postulirao je proširenu kategoriju »Artikelformen«.⁸ Sve one riječi koje se u rečenici mogu umetnuti umjesto *der* i *ein* tvore paradigmu. Na taj način vrsta riječi »član« izvodi se iz sintaktičkog položaja. Ovaj postupak ima tu prednost što se sintaktički položaj kao kriterij može primijeniti na sve riječi. Iz sintaktičkog položaja i G. Helbig izvodi kategoriju člana, a pored termina »Formklasse« uvodi i termin »Funktionsgruppe«.⁹ Upotrebom dvaju termina Helbig želi istaći različit karakter pojedinih vrsta riječi: »Formklasse« označava otvorenu morfološko-sintaktičku klasu s neograničenim brojem članova, dok termin »Funktionsgruppe« obilježava zatvorenu klasu koja se ne može po volji proširivati. Kod člana radi se o zatvorenoj klasi s određenim brojem elemenata. Da bi se utvrdilo koje riječi spadaju u tu kategoriju, odnosno »Funktionsgruppe«, moraju se primijeniti sintaktičke probe koje se gotovo ne razlikuju kod H. Vatera, H.-J. Grimma i G. Helbiga, osim djelomično u nazivu. H.-J. Grimm navodi tri najpoznatije transformacije: »Weglaßprobe« — transformaciju eliminiranja, »Umstellprobe« — permutaciju i »Ersatzprobe« — supstituciju.¹⁰

Pomoću »Weglaßprobe«, tj. eliminiranjem može se utvrditi da li je član nužan u sintaktičkom pogledu:

Der Junge läuft.

* *Junge läuft.*

Der läuft.

Der Junge.

³ Usp.:

P. Grebe, *Duden-Grammatik*, Mannheim, 1966, 2. izd., str. 65, 4. izd., str. 89.

W. Schmidt, *Grundfragen der deutschen Grammatik*, Berlin, 1965, str. 72.

H. Glinz, *Die innere Form des Deutschen*, Bern, 1952, str. 283.

⁴ H. Brinkmann, *Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung*, Düsseldorf, 1962, str. 51.

⁵ W. Jung, *Grammatik der deutschen Sprache*, Leipzig, 1966, str. 172.

⁶ D. Schulz — H. Griesbach, *Grammatik der deutschen Sprache*, München, 1967, str. XV.

⁷ G. Helbig — J. Buscha, *Deutsche Grammatik*, Leipzig, 1972, str. 315.

⁸ H. Vater, *Das System der Artikelformen im gegenwärtigen Deutsch*, Tübingen, 1963, str. 14. i d.

⁹ G. Helbig, *Zum Problem der Wortarten in einer deutschen Grammatik für Ausländer*, u: »Deutsch als Fremdsprache«, 1968/1, str. 1—19.

¹⁰ H.-J. Grimm, »Der Artikel im modernen Deutsch«, u »Sprachpflege« 19, 1970, str. 8.

Kao što gornja transformacija pokazuje, član se ne smije eliminirati, a da pri tom ne nastane negramatička tvorevina. Isto tako može se naslutiti da *der* može stajati i kao zamjena za cijelu sintagmu *der Junge*.

Permutacijom (»Umstellprobe«) možemo utvrditi da li član ima vrijednost rečeničnog dijela:

Der Junge läuft.

* *Der läuft Junge.*

* *Junge der läuft.*

* *Junge läuft der.*

Očito je da se *der* ne može premještati, već samo cijela sintagma *der Junge*. Prema tome, član sam za sebe nema vrijednost rečeničnog dijela, već samo zajedno s imenicom tvori neposrednu konstituentu rečenice.

Supstitucijom (»Ersatzprobe«) utvrđuju se riječi koje mogu stajati na istom mjestu u rečenici:

Der Junge läuft.

Dieser Junge läuft.

Unser Junge läuft. Itd.

One riječi koje mogu zamijeniti *der*, tj. one koje zauzimaju istu poziciju kao i član, tvore paradigmu. Kao rezultat supstitucijskih transformacija nastaje lista, odnosno popis riječi koje mogu u njemačkom jeziku preuzeti funkciju člana, tzv. »Artikelformen«. ¹¹ Liste koje su sastavili H. Vater (1963) i H.-J. Grimm prihvaćene su uz neznatne izmjene i od drugih autora, npr. Oomen (1977) i Grimm — Heinrich (1974). ¹²

Generativna gramatika nazvala je ovu grupu riječi koje prate imenice u engleskom, njemačkom i drugim nekim jezicima »determinatori«. ¹³ Kategorija člana, odnosno determinatora, koja se u početku sastojala od samo dva elementa, od određenog i neodređenog člana, proširena je na taj način što se uz *der, die, das* pojavio niz »definitivnih« determinatora (*dieser, jener, derjenige, mein, dein* itd.), a uz *ein, eine, ein* također grupa »indefinitivnih« determinatora (*einige, mehrere, manch, kein* itd.). ¹⁴

Heinz Vater, njemački lingvist koji već više od dva desetljeća proučava problematiku člana u njemačkom jeziku, objavio je prije dvije godine opširni članak ¹⁵ u kojem prihvaća stanovište generativne semantike i povlači jasnu granicu između »pravih« determinatora i ne-determinatora, odnosno kvantora. Vater tvrdi da se na temelju pažljivog promatranja može uočiti kako se kvantori *ein-, einzig-, beid- i all-* na semantičkom i sintaktičkom planu drugačije ponašaju nego »pravi« determinatori *der, dies-, mein-* itd., te se, prema tome, radi o dvije odvojene kategorije. Vater navodi ove razlike: ¹⁶

— determinatori i kvantori međusobno se mogu kombinirati, tj. stajati jedni pored drugih, što pokazuje da se barem u pozicijskom smislu radi o dvije kategorije:

¹¹ Usp. bilješku br. 8. Pored H. Vatera takvu »Liste der Artikelformen« donosi i H.-J. Grimm u citiranom članku u bilješci br. 10.

¹² Usp. bilješku br. 1.

¹³ Npr. Chomsky u svojim radovima.

¹⁴ H. Vater, *Determinantien. Teil I: Abgrenzung, Syntax*, Köln, 1979.

¹⁵ H. Vater, *Determinantien und Quantoren im Deutschen*, u: »Zeitschrift für Sprachwissenschaft«, 3/1984, str. 19—42.

¹⁶ Usp. H. Vater, 1984, str. 26. i 27.

Das eine Paket ging verloren (, das andere kam an).

Die beiden Pakete gingen verloren.

Die vielen/wenigen Menschen störten mich nicht.

- samo kvantori mogu se pojaviti na distanci od pripadajuće NP:

Brot ist eins/keins da.

Brote sind einige/keine da.

* *Brot ist das/dies/jenes/meins da.*

* *Brote sind die/diese/jene/meine da.*

- tzv. »Rechtsverlagerung«, premještanje imenske fraze u desno, moguće je samo ako imenicu prate determinatori. Na primjer *all-* i *jed-* neponašaju se prema tom kriteriju kao pravi determinatori:

Ich habe es gefunden, das/dies/mein Buch.

* *Ich habe es gefunden, ein/jedes/manches Buch.*

Ich habe sie gefunden, die/diese/meine Bücher.

* *Ich habe sie gefunden, einige/mehrere/alle Bücher.*

Pored ovih sintaktičkih razlika Vater navodi i neke razlike semantičke naravi koje su već prije opisali G. Lakoff¹⁷ i J. Hawkins,¹⁸ npr. da semantička ekvivalentnost između aktivne i pasivne rečenice postoji samo ako imenice prate pravi determinatori (*das/dieses/sein Buch*), dok u slučaju kad se umjesto determinatora pojave kvantori (*ein Buch, einige/mehrere Bücher*) semantička istovjetnost nestaje:

Jeder Student kaufte das/dieses/sein Buch/die Bücher.

Das/dieses/sein Buch/die Bücher wurde(n) von jedem Studenten gekauft.

Jeder Student kaufte ein Buch/einige/mehrere Bücher.

Ein Buch/einige/mehrere Bücher wurde(n) von jedem Studenten gekauft.

U prvom paru aktivna i pasivna rečenica označuju istu knjigu/iste knjige, dok to kod drugog rečeničnog para nije slučaj.

Teza H. Vatera glasi da ne postoji determiniranje neodređenim članom.¹⁹ Determinirati imenicu znači signalizirati pravog referenta, odnosno pomoći adresatu poruke da lokalizira denotat imenice, tj. predmet u najširem smislu riječi koji se na taj način ističe i izdvaja iz grupe srodnih ili istih predmeta. Izdvajanje ili lokaliziranje referenta vrši se određenim članom u ovim slučajevima:

- ukazivanjem na već spomenutog referenta, anaforam (*ein Auto — das Auto, ein Auto — der Wagen*)
- asocijativnim determiniranjem, tj. ukazivanjem na srodnog, već spominjanog referenta (*ein Auto — der Auspuff*)
- situativnim identificiranjem u slučaju kad se od primaoca poruke očekuje da u neposrednoj situaciji identificira pravog referenta, kad se direktno, gestom može pokazati na referenta. (*der/dieser/jener grüne Wagen dort*)

¹⁷ G. Lakoff, *On generative semantics*, u: »Steinberg-Jakobovits: Semantics. An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology«, Cambridge Univ. Press, 1971, str. 105—127.

¹⁸ J. Hawkins, *Definiteness and indefiniteness: A study in reference and grammaticality prediction*, London, 1978.

¹⁹ H. Vater kaže: »Meine These ... ist nun die, daß Determination immer Definitmachen bedeutet, daß es also keine indefinite Determinierung gibt.« (H. Vater, 1984, str. 38)

— apstraktnim determiniranjem kad govornik apelira na specijalno ili opće znanje osobe kojoj je poruka upućena, a da referent prethodno nije bio spominjan (*Der Rektor hat bei der Promotion eine Ansprache gehalten.*) — kad se pretpostavlja da primalac poruke zna o kojem se sveučilištu radi i da na čelu sveučilišta stoji rektor.

U svim spomenutim slučajevima determiniranje je izvršeno određenim članom, a moguće je još i pokaznim i posvojnim zamjenicama.

I većina gramatika ističe da određeni član u njemačkom jeziku služi za izražavanje »poznatog«. Pojam »poznatog« vrlo je kompleksan i autori gramatika pokušavaju ga na razne načine precizirati za potrebe lingvistike. Najčešće se kao obilježja navode: prethodno spominjanje, predznanje i prezentnost u govornoj situaciji. Pojam »poznatog« određuje se uglavnom komunikativnim kriterijima. Zamjenice se također odnose na nešto poznato ili već spomenuto pa zbog toga funkcionalno odgovaraju određenom članu, npr. kod istovjetnosti subjekta glavne i zavisne rečenice često se umjesto posvojne zamjenice upotrebljava određeni član uz glagolsku imenicu koja predstavlja nominaliziranu zavisnu rečenicu:

Der Verletzte starb noch während er zum Krankenhaus befördert wurde. —→ *Der Verletzte starb noch während seiner/der Beförderung zum Krankenhaus.*

Neodređeni član *ein-* ne može u gornjoj rečenici zamijeniti posvojnu zamjenicu, odnosno određeni član, jer se radi o već spomenutom sadržaju, licu, predmetu i sl., odnosno o izdvojenom i lokaliziranom referentu. Neodređeni član može se zamisliti kao zamjena određenom samo ako se sadržaj citirane rečenice želi prikazati kao mogućnost:

Der Verletzte würde bei der/einer Beförderung zum Krankenhaus sterben.

Sintaktičko pravilo po kojem određeni član može zamijeniti posvojnu zamjenicu narušava se dakle kad se radi o izricanju sadržaja koji predstavlja mogućnost ili novost i kad u njemačkom jeziku uz imenicu mora stajati neodređeni član. Jednoznačni indikator za novost i nedeterminiranost je riječ (*ein*)*mal* koju npr. susrećemo na početku priča (»Es war einmal ein König. Der König hatte eine hübsche Tochter...«). Na primjeru glagolskih imenica koje na neki način funkcionalno odgovaraju zamjenicama, s tom razlikom što one »pronominaliziraju« cijelu rečenicu, dok zamjenice pronominaliziraju imenice, možemo pratiti suodnos neodređenog člana i nedeterminiranosti. Ako u zavisnoj rečenici koju (pro)nominaliziramo glagolskom imenicom stoji ili može biti umetnuta riječ (*ein*)*mal*, tad glagolska imenica mora stajati s neodređenim članom. U protivnom između zavisne rečenice i glagolske imenice ne postoji mogućnost parafraze:

Als er sich einmal in Zagreb aufhielt, traf Peter seinen alten Freund.

Bei einem Aufenthalt in Zagreb traf Peter seinen alten Freund.

* *Bei dem/seinem Aufenthalt in Zagreb traf Peter seinen alten Freund.*

Upotreba člana koja je gore označena zvjezdicom nije negramatička — ona samo nije stvarni ekvivalent prvoj rečenici.

Za razliku od determinatora kvantori ništa ne govore o referentu u smislu njegova lokaliziranja i određivanja, već samo izražavaju određeni kvantitet, npr. *all-, jed-, sämtlich-, gesamt-* izražavaju sveobuhvatnost članova nekog

skupa, *beid-* izriče sveobuhvatnost skupa od dva člana, *viel-, wenig-, etwas, einig-, manch-* itd. ističu da je imenicom obuhvaćen samo dio skupa predmeta koje dotična imenica označava.

Kombiniranje kvantora s imenicom ovisi i o semantičkoj strukturi imenice pa se tako kvantori poput *ein, zwei, einige* i dr. ne mogu pojaviti uz tzv. kontinuirane imenice koje označavaju neki materijal (*Wasser, Fleisch* itd.) i koje nemaju množinu.

Razliku između determinatora i kvantora pokušat ćemo ilustrirati na još jednom primjeru:

Gestern hat er ein Buch gekauft und die Geschichte gelesen.

Gestern hat er ein Buch gekauft und eine/zwei/mehrere Geschichten gelesen.

U prvom slučaju determinator *die* izražava asocijativnu povezanost (*Buch — Geschichte*), dok u drugoj rečenici kvantori *eine/zwei/mehrere* samo kvantificiraju i ostavljaju otvoreno pitanje da li se radi o pripovijesti(ma) iz spomenute knjige ili ne.

Razlika između determinatora i kvantora jasno dolazi do izražaja i unutar glagolskih imenica. Većina njih, npr. izvedenice sa sufiksom *-ung*, može stajati s određenim (determinator) i s neodređenim članom (kvantor):

Die/Eine Rettung des Ertrinkenden war nicht mehr möglich.

Čini se da kod supstantiviranih infinitiva nije moguće povezivanje s *ein*:

Er wurde beim (bei dem) Überqueren einer Kreuzung von einem Auto überfahren.

* *Er wurde bei einem Überqueren einer Kreuzung von einem Auto überfahren.*

Očito je da između *ung*-imenica i odgovarajućih supstantiviranih infinitiva postoje semantičke razlike koje vrše selekciju određenog i neodređenog člana. Ako već spomenutu glagolsku imenicu *Rettung* u nekim karakterističnim kontekstima pokušamo zamijeniti s odgovarajućim supstantiviranim infinitivom *Retten*, uočit ćemo neke od tih razlika:

Das Retten des Ertrinkenden wird noch zehn Minuten lang fortgesetzt.

* *Die Rettung des Ertrinkenden wird noch zehn Minuten lang fortgesetzt.*

Uz »fazni« glagol *fortsetzen* može se pojaviti samo supstantivirani infinitiv. Nasuprot tome uz glagole poput *erreichen, abschließen* i sl. može se kombinirati jedino *ung*-imenica:

Die Rettung des Ertrinkenden muß in zehn Minuten erreicht sein.

* *Das Retten des Ertrinkenden muß in zehn Minuten erreicht sein.*

Slavisti bi prvi kontekst nazvali »imperfektivnim«, a drugi »perfektivnim«. Nama se čini da za njemački jezik to nisu najprimjereniji izrazi. Sgurno je jedino da se supstantiviranim infinitivom neka radnja ili zbivanje izriče više kao proces, tok, a *ung*-imenicom prije kao činjenica. Proces, tok radnje ne može se kvantificirati, dok se činjenice mogu. Zbog toga se i supstantivirani infinitivi tako dugo ne mogu povezivati s kvantorima, a među njima i s *ein*, dok ne postanu leksikalizirani (*das/ein Essen*). Zbog istog razloga supstantivirani infinitivi ne mogu imati množinu:

* *Ein Retten/*Die Retten der Ertrinkenden wird/werden fortgesetzt.*

Ovih nekoliko karakterističnih razlika u upotrebi određenog i neodređenog člana učinilo nam se relevantnim za podržavanje teze H. Vatera o raz-

lici između determinatora i kvantora koja se u njemačkom jeziku realizira kroz određeni član, pokazne i posvojne zamjenice s jedne strane i kroz neodređeni član, brojeve i neodređene zamjenice s druge strane.

Opozicija između determinatora i kvantora potpuno je semantičke naravi i njezino razlikovanje može sigurno pridonijeti objašnjenju mnogih pojava na sintaktičkoj razini. Ona objašnjava, na primjer, zašto kvantor, odnosno neodređeni član *ein* nema množinu.

Čini nam se da zbog spomenute semantičke diferencijacije ne bi trebalo potiskivati pojam člana u njemačkom jeziku. Na sintaktičkom planu određeni i neodređeni član pokazuju mnoge zajedničke osobine zbog kojih se isplati njihovo obuhvaćanje zajedničkim pojmom. Oba člana predstavljaju riječi koje se mijenjaju u rodu, broju i padežu i koje se vežu uz imenicu. O njima ovisi i deklinacija pridjeva koji stoji između člana i imenice. Ako ispred imenice ne stoji nikakav član, tad se govori o »nultom« članu koji se također reflektira u fleksiji pridjeva ispred imenice.

ARTIKEL ODER DETERMINATIV

Zusammenfassung

Es wird auf unterschiedliche Behandlung des Artikels in Grammatiken der deutschen Sprache und in Spezialstudien zu diesem Thema hingewiesen. Ausgehend von einer Arbeit H. Vaters, der die Existenz der Kategorie »Artikel« in Frage stellt und an ihrer Stelle zwei Kategorien, Determinantien und Quantoren, postuliert, wird in diesem Artikel ein Versuch unternommen, die These H. Vaters zu überprüfen. Es werden Einschränkungen in der Wahl des bestimmten und unbestimmten Artikels bei Verbalnomina im Deutschen untersucht. Dabei stellt sich heraus, daß diese Restriktionen, die semantischer Art sind, die Unterscheidung zwischen Determinantien und Quantoren rechtfertigen. Es wird jedoch betont, daß der bestimmte und unbestimmte Artikel kasus- und genusvariabel sind und die Flexion eines nachfolgenden Adjektivs bestimmen, weshalb auf der syntaktischen Ebene eine einheitliche Kategorie »Artikel« sinnvoll erscheint.